

נושא העבודה

מונופול

תאריך: ינואר 2017

העבודה מוגשת בחסות העמותה של

נוער שוחר משפט עברי

הקדמה

בעבודה זו ברצוני להרחיב על הנושא מונופול, במשפט העברי ובמשפט הישראלי. מיהו בעל מונופולין, מהם ההגבלים החלים עליו, איזו רשות מפקחת עליו ומהן סמכויותיה.

בנוסף אתייחס בעבודה לכל הנוגע למונופול, תחרות ושוק חופשי במשפט העברי. מה חשבו על תחרות חופשית בעבר, כיצד השתנו החוקים והתקנות. אילו מחלוקות היו בנוגע לתקנות מסוימות ומהי מידת ההגנה על כל אחד מהצדדים.

התעניינתי לחקור על הנושא ולהעמיק בו, למדתי המון והעשרתי את הידע שלי בתחום זה.

בעבודה התעמקתי במשפט הישראלי בעיקר בחוק ההגבלים העסקיים תוך הבאה של דוגמאות מפסקי דין; ובמשפט העברי התעסקתי במקורות מהתורה ומההלכה, טענות ומחלוקות בהן עסקו חז"ל.

תוכן עניינים

2	הקדמה.....
4	רקע.....
5	משפט ישראלי- מונופולין ובעל מונופולין.....
6	ניצול מעמד לרעה.....
8	הסדר כובל.....
11	רשות הגבלים עסקיים והממונה, תפקידו וסמכויותיו.....
13	יציבות מחירים וקביעתם.....
15	משפט עברי, שוויון בנטל.....
16	עקרון ההכרעה על פי רוב.....
17	מיסוי לפי ממון או לפי נפשות.....
18	אגרה.....
18	כלכלה מתוכננת או שוק חופשי.....
20	התחרות החופשית בתורה.....
20	התמודדות עם הפקעת שערים.....
21	הגבלת מחירים.....
22	יורד לאומנות חברו.....
22	אומנות באותה עיר.....
23	זכויות יוצרים- הסכמות איסור הסגת גבול.....
24	התנגדות לביסוס ההסכמות על איסור הסגת גבול.....
24	ביסוס ההסכמות על יסודות אחרים.....
25	השוואה בין משפט ישראלי למשפט עברי.....
27	סיכום.....
28	ביבליוגרפיה.....

רקע

כאשר קיים בעל עסק מצליח, יש לו קונים רבים וביקוש רב, יש לו כוח והשפעה על הסביבה. כאשר אותו עסק מחזיק ביותר ממחצית הנכסים בשוק המוגדר הוא נחשב כבעל מונופולין. שימוש בכוח וההשפעה על הסביבה, התאגדות של בעלי עסק במטרה להרוויח יותר כסף, הפקעת מחירים, פגיעה או הפחתה בתחרות ופגיעה בשוק הם אסורים בהחלט. בנוסף גרימה לכך שבעל עסק יאבד את עסקו הוא אסור. בהמשך העבודה ארחיב את נושא זה, ניתן יהיה לראות דוגמאות לחוקים, פסקי דין ועוד.

משפט ישראלי

מונופולין ובעל מונופולין

¹ 26. (א) לעניין חוק זה יראו כמונופולין ריכוז של יותר ממחצית מכלל אספקת נכסים או מכלל רכישתם, או של יותר ממחצית מכלל מתן שירותים, או מכלל רכישתם, בידי של אדם אחד (להלן - בעל המונופולין). על קיומו של מונופולין כאמור יכריז הממונה בהודעה ברשומות; על הכרזה כאמור יחולו הוראות סעיף 43(ב) עד (ה), כאילו הייתה קביעה לפי סעיף 43(א).

(ג) השר רשאי, לפי המלצת הממונה, לקבוע כי לגבי נכסים מסוימים או שירות מסוים, יראו כמונופולין ריכוז בשיעור נמוך ממחצית אם ראה כי למי שבידיו ריכוז כאמור יש השפעה מכרעת בשוק לגבי אותם נכסים או אותם שירותים.

² בעל מונופולין מוגדר כמי שמחזיק יותר מחצי מכלל אספקת הנכסים, השירותים או רכישתם. כדי להגדיר חברה כבעלת מונופולין צריך להגדיר את השוק הרלוונטי. מכיוון ששאלה זו יכולה לעורר מחלוקת, ניתנה לממונה סמכות להכריז בהודעה ברשומות על קיום מונופולין; וקיימת אפשרות לערער על ההכרזה. הוראות חוק ההגבלים חלה על בעל מונופולין למרות שהממונה לא הכריז עליו ככזה, אך אם הממונה לא הכריז עליו כבעל מונופולין יהיה על הטוען לקיום מונופולין להוכיח. כאשר קיימות מספר חברות שהתחרות בניהן מעטה או לא קיימת הממונה יכול להכריז עליהן כ"קבוצות ריכוז". אם חברות מהוות "קבוצות ריכוז" והשוק המשותף שלהן עולה על חצי מהשוק הן ייחשבו כבעלות מונופולין.

¹ חוק ההגבלים העסקיים - מונופולין. סעיף 26.
² חוזים של בעל מונופולין.

לפי פסק דין של שטראוס עלית נגד הממונה על הגבלים עסקיים, עלית ערערה על החלטת הממונה על ההגבלים העסקיים להכריז על עלית כעל בעלת מונופולין בתחום אספקת הקפה השחור. לפי סעיף 26א לחוק ההגבלים העסקיים ריכוז של יותר ממחצית מכלל אספקת הנכסים או השירותים או מכלל מתן רכישתם בידי אדם אחד ייראה כמונופולין. מונופולין יכול להיות גם באיזור מסוים. הצעד הראשון בבחינת קיומו או העדרו של מונופולין והגבל עסקי הוא הגדרת תחומיו וגבולותיו של השוק הרלוונטי. לאחר הגדרת השוק יהיה ניתן לבחון את השאלה האם הגוף מחזיק יותר ממחצית הנכסים בשוק המוגדר. במקרה של פסק דין זה, השוק הרלוונטי הוא שוק הקפה השחור, והאבחנה שהממונה ביקש לעשות היא בין קפה שחור-בוץ לבין 'קפה לבישול'. על הממונה הייתה זכות ההוכחה והממונה לא עמד בנטל ולא הוכיח קיומו של שוק מובחן נטען של 'קפה לבישול'. בזמן בחינת השוק של עלית, הממונה לא לקח בחשבון את כלל המתחרים הפועלים בשוק הקפה השחור, ולא לקח בחשבון את המתחרים הפועלים במגזר הערבי. לכן לא ניתן לבסס על ממצאיו קביעה שלפיה עלית מרכזת בידיה יותר ממחצית מכלל אספקת הנכסים בשוק זה, יש לקבל את הערעור ולבטל את ההכרזה על עלית כבעלת מונופולין.

ניצול מעמד לרעה

29א. (א) בעל מונופולין לא ינצל לרעה את מעמדו בשוק באופן העלול להפחית את התחרות בעסקים או לפגוע בציבור.

(ב) יראו בעל מונופולין כמנצל לרעה את מעמדו בשוק באופן העלול להפחית

את התחרות בעסקים או לפגוע בציבור, בכל אחד מן המקרים האלה:

(1) קביעה של רמת מחירי קניה או מכירה בלתי הוגנים של הנכס או של השירות

שבמונופולין;

(2) צמצום או הגדלה של כמות הנכסים או היקף השירותים המוצעים על-ידי בעל מונופולין, שלא במסגרת פעילות תחרותית הוגנת;

(3) קביעת תנאי התקשרות שונים לעסקות דומות אשר עשויים להעניק ללקוחות או לספקים מסוימים יתרון בלתי הוגן כלפי המתחרים בהם;

(4) התניית ההתקשרות בדבר הנכס או השירות שבמונופולין בתנאים אשר מטבעם או בהתאם לתנאי מסחר מקובלים אינם נוגעים לנושא ההתקשרות.

הוראות סעיף קטן זה באות להוסיף על הוראות סעיף קטן (א).

³לפי פסק הדין של בזק נגד הממונה על הגבלים עסקיים, בזק ערערה נגד החלטת הממונה לפיה ניצלה לרעה את מעמדה בשוק כבעלת מונופולין בניגוד לסעיף 29א(א) לחוק ההגבלים העסקיים. בעקבות תקלה בבזק שבעקבותיה נותק הקישור לרשת הטלפונים של חברת הוט למשך 34 שעות. העיכוב נבע מסירוב של טכנאי בזק לתקן את התקלה בשל עיצומים שנקטו.

בית הדין דחה את הערעור ואישר את קביעת הממונה מכיוון שהנהלת בזק ידעה או לפחות הייתה צריכה וחייבת לדעת על העיצומים שנקטו עובדיה נגד המפעילים המתחרים של בזק, וקבע שהממצאים העובדתיים אשר קבעה הממונה מבוססים כראוי ואין לבית הדין צורך להתערב. בזק טוענת למרות ההשלכות של קביעת הממונה על בעל המונופול צריך לקבוע כי היסוד הנפשי הנדרש בסעיף 29 הוא מסוג מודעות ואין צורך להסתפק בקיומה של התרשלות. בית הדין קבע כי אין צורך להכריע בעזרת היסוד הנפשי הנדרש בסעיף 29 מכיוון שהתקיים יסוד נפשי של מודעות וגם בזק מסכימה כי נדרש יסוד נפשי זה על פי החוק. בזק מודעת לכך שהיא נוקטת בפעולות העלולות להפחית בתחרות ולפגוע בציבור, לא נקטה בפעולות לבירור העובדות בשטח. ניתן לומר שבצדק קבעה הממונה שהתקיים אצל בזק היסוד הנפשי

³ פסק דין- בזק נגד הממונה על הגבלים עסקיים

של המודעות, בזק הייתה מודעת והעדיפה להתעלם מהעובדה שיכולה להיגרם פגיעה בתחרות ובציבור. סעיף 29 מתייחס להתנהגותו של בעל המונופולין ולא דורש יסוד צפיות של הנזק או של התוצאה.

הסדר כובל

24. (א) הסדר כובל הוא הסדר הנעשה בין בני אדם המנהלים עסקים, לפיו אחד הצדדים לפחות מגביל עצמו באופן העלול למנוע או להפחית את התחרות בעסקים בינו לבין הצדדים האחרים להסדר, או חלק מהם, או בינו לבין אדם שאינו צד להסדר.

(ב) מבלי לגרוע מכלליות האמור בסעיף קטן (א) יראו כהסדר כובל הסדר שבו הכבילה נוגעת לאחד העניינים הבאים:

(1) המחיר שיידרש, שיוצע או שישולם;

(2) הרווח שיופק;

(3) חלוקת השוק, כולו או חלקו, לפי מקום העיסוק או לפי האנשים או סוג האנשים שעמם יעסקו;

(4) כמות הנכסים או השירותים שבעסק, איכותם או סוגם.

לפי חוק ההגבלים העסקיים, אדם לא יהיה צד להסדר כובל, גם לא לשום חלק בו אם לא קיבל אישור או היתר זמני או פטור מבית הדין. בית הדין יחליט אם לאשר הסדר כובל אם הדבר לטובת הציבור, יש באפשרותו להתנות את האישור בתנאים.

⁴ חוק ההגבלים העסקיים- הסדר כובל.

קו פעולה שקבע איגוד עסקי לחבריו או לחלקם העלול למנוע או לפחית תחרות בעסקים בניהם יראה כהסדר כובל, ואת האיגוד העסקי וכל אחד מחבריו הפועלים לפיו כצד להסדר הכובל.

אדם המבקש לעשות הסדר כובל צריך להגיש בקשה לבית הדין לאישור ההסדר הכובל בדרך שתקבע בתקנות. המבקש צריך למסור העתק של הבקשה גם לממונה על ההגבלים העסקיים והממונה ירשום את הבקשה במרשם המנוהל *24* ויפרסם על הבקשה הודעה ברשומות ובשני עיתונים יומיים. דרכי הפרסום ופרטיו יקבעו בתקנות.

⁵לפי פסק הדין בין חברות תעופה, התובעות-

1. Tower Air

2. Trans World Airlines Inc.

3. Sterling Airways Ltd. ע"י מפרקיה עוה"ד Steen Larsen ו- Hendrik

Andersen

הנתבעות-

1. שירותי תעופה בע"מ

2. פז חברת נפט בע"מ

3. דלק חברת הדלק הישראלית בע"מ

4. סונול ישראל בע"מ

⁵ פסק דין בין חברות תעופה

חברות תעופה זרות טוענות כי שירותי תעופה בעלת מונופולין במכירת דס"ל לתעופה בינלאומית והיא ניצלה מעמד זה לרעה. הקמתה והסדרי אספקת הדס"ל לפעילותה השותפות בינה לבין הנתבעות היו בגדר הסדרים כובלים אסורים על פי חוק או נלוו להם הסדרים כאלה. עקב הסדרים אלה התאפשר לנתבעות לנצל לרעה את כוחה של שירותי תעופה כדי למכור דס"ל במחיר מופקע תוך מתן יחס מופלה לחברות התעופה השונות. טענת התובעות היא שהנתבעות פעלו בניגוד להוראות החוק הנוכחי וגם בניגוד להוראות החוק הקודם. החוקים אסורים על התקשרות הסדרים כובלים ועל פעולה בהתאם להם וכן הם אסורים על בעל מונופולין לנצל את מעמדו לרעה. בית המשפט המחוזי קיבל תביעה זו ופסק כי לאורך כל התקופה הרלוונטית שירותי התעופה הייתה בעלת כוח לקבוע את מחירי כמויות הדס"ל, שמגבלות שונות חייבו את חברות התעופה שהפעילו טיסות לישראל וממנה לרכוש אותן כאן. העדר תחרות זו הפכה את שירותי תעופה לבעלת מונופולין לגבי כמויות דס"ל אלה. היא ניצלה כוח זה לרעה וגבתה מחברות התעופה הזרות שבניהן התובעות בעבור כמויות דס"ל אלה מחירים גבוהים מהמחיר שהיה נגבה אם הייתה תחרות.

ההפרש בין המחיר שנגבה לבין המחיר שהיה נגבה אם שירותי תעופה לא הייתה מנצלת את כוחה המונופוליסטי נבע מגלגול התוספת למחיר התחרותי, שהיא שילמה לבעלות מניותיה בעבור אספקת דס"ל לפעילותה השוטפת על חברות התעופה הזרות. היכולת של הנתבעות להעלות את מחירי הדס"ל מעל למחיר התחרותי התאפשרה אודות להסכמים הכובלים בין לבין עצמן ובין לבין שירותי תעופה. ההסדר הכובל בין הנתבעות קידם את מכירות הדס"ל של שירותי התעופה בצורה משותפת ולשותפות בכוח השוק שלהן. דבר זה נתן בידיהן כוח לגבות מחירים מופרזים עבור הדס"ל מחברות התעופה הזרות.

עקב סיבות אלה, נגרם לכל תובעת נזק בשל ניצול כוחה המונופוליסטי של שירותי תעופה לרעה על ידי הנתבעות בסך כפל כמויות דס"ל שרכשה משירותי תעופה

בתקופה הרלוונטית בהפרש בין המחיר הממוצע שהיא שילמה בעבור כל ליטר דס"ל לבין המחיר שהייתה משלמת אם שירותי תעופה לא היו מנצלים לרעה. ההסדרים הכובלים בין הנתבעות אינם מסוג ההסדרים הכובלים שהוצאו מתחולת האיסור על הסדר כובל על פי חוק אך גם מעולם לא קיבלו אישור מבית הדין להגבלים עסקיים כאמור מהממונה על הגבלים עסקיים או פטור מקבלת אישור זה. לפיכך, דיין כדין עוולה על פי פקודת הנזיקין (לפי סעיף 50 לחוק ההגבלים העסקיים ולפי סעיף 45 לחוק שקדם לו), הנתבעות אחראיות לתשלום פיצויים בשל נזק שנגרם עקב ניצול לרעה של הכוח שבידיהן והתשלום העודף שנגבה מחברות התעופה הזרות.

רשות הגבלים עסקיים והממונה, תפקידו וסמכויותיו

המדינה ממנה לפי הצעת השר ממונה על הגבלים עסקיים אשר יהיה עובד מדינה ויפרסמו זאת ברשומות.

עם מינוי הממונה קמה רשות ההגבלים העסקיים והממונה יהיה מנהל הרשות.

תקציב הרשות יקבע בחוק התקציב בסעיף תקציב נפרד והממונה על סעיף תקציב זה יהיה מנהל הרשות. הוא יהיה מורשה ביחד עם חשב הרשות לייצג את הממשלה בעסקאות (למעט עסקאות מקרקעין) במטרה לבצע את הוראות החוק ולחתום בשם המדינה על הקשורים לעסקאות.

הממונה אחראי לנהל מרשם של בקשות להסדרים כובלים ושל הסדרים כובלים שאושרו, מרשם של היתרים זמניים שניתנו, פטורים שניתנו ומרשם של מיזוגי חברות שניתנו עליהם הסכמת הממונה או אישור בית הדין, מרשם של מונופולין ומרשם של קבוצות ריכוז. המרשם יהיה פתוח לציבור, בית הדין רשאי להורות על עניינים

ספציפיים שלא יהיו פתוחים לציבור אם יש בכך סיבות מוצדקות כמו בטחון המדינה, יחסי חוץ.

הממונה רשאי לקבוע אם: הסדר או הסדר שצדדים מבקשים להגיע אליו הוא הסדר כובל; קו פעולה שאיגוד עסקי קבע או המליץ עליו, או מבקש לקבוע או להמליץ עליו הוא הסדר כובל; במיזוג חברות מקיימים התנאים המוזכרים בסעיף 17; בעל מונופולין מנצל לרעה את כוחו בשוק; קבוצה מצומצמת של בני אדם היא קבוצת ריכוז.

הממונה רשאי לפנות לבית הדין אם ראה כי: קיים חשש שתפגע התחרות בשוק או הציבור כתוצאה ממיזוג חברות שנעשה בניגוד לחוק; הפגיעה בתחרות השוק או בציבור אינה ניתנת למניעה על ידי הסדרת המונופולין אלא רק על ידי הפרדתו; צריך להורות על בעל מונופולין למכור נכס כדי למנוע פגיעה או חשש לפגיעה משמעותית בתחום העסקים או בציבור; אדם מחזיק בזכות כלשהי באדם או כמה בני אדם הפועלים באותו ענף ולפחות אחד מהם חבר בקבוצת ריכוז וצריך להורות על מכירת ההחזקות (כולן או חלקן) כדי למנוע פגיעה או חשש לפגיעה בתחום העסקים בין חברי הקבוצה או פגיעה בציבור או כדי ליצור תנאים להגברת התחרות; צריך להורות על מכירת נכס של חבר בקבוצת ריכוז כדי למנוע פגיעה או חשש לפגיעה בציבור או בתחרות העסקים באותו ענף או כדי להגביר את התחרות בענף וליצור תנאים להגברת התחרות.

לממונה הזכות לערוך בדיקות לגבי רמת התחרות בענפי המשק השונים, לבחון את קיומן של כשלים בתחרות וחסימים לתחרות ורשאי למסור את מסקנותיו והמלצותיו לשר האוצר ולשר העוסק באותו תחום. הממונה יפרסם את המסקנות העולות מבדיקותיו באתר האינטרנט של הרשות ובכל דרך אשר תראה לו לנכון.

הממונה רשאי להכנס לכל מקום שבו מתנהל עסק ולערוך בו חיפוש (למעט מקום המשמש למגורים ואז צריך צו חיפוש מבית משפט); רשאי לתפוס חפץ כאשר יש לו

יסוד סביר שהוא יכול לשמש ראייה במשפט על עבירה. ניתן להחזיק בחפץ כזה עד שביית המשפט אשר אליו הוגש כתב האישום ואם עדיין לא הוגש כתב אישום עד שביית המשפט שאליו הוגשה בקשה לגבי אותו החפץ יחליט מה יעשה בו. אם עברו שישה חודשים מיום תפיסת החפץ, החפץ יוחזר. אם חפץ זה הוא מסמך יאפשר לאותו אדם להעתיק את המסמך.

יציבות מחירים וקביעתם

⁶אדם לא ימכור במהלך עסקו ולא יעשה במהלך עסקו שירות במחיר העולה על המחיר הקבוע. נקבע למצרך או לשירות מחיר קובע שאנו מחיר מרבי, לא ימכור אדם במהלך עסקו על המצטרך ולא יעשה במהלך עסקו שירות אלא באותו מחיר.

לא ימכור אדם במהלך עסקו אותו מצרך או לא יעשה במהלך עסקו אותו שירות במחיר שיש למוכר או לעושה השירות יותר מהרווח שנקבע.

נקבע למצרך או שירות מחיר מזערי, לא ימכור אדם את השירות או המצרך במחיר הנמוך מהמחיר המזערי. השרים רשאים לקבוע בצו: מחיר או מחיר מרבי למצרך או שירות; שיעור שבו מותר יהיה להעלות מחיר של מצרך או שירות; שיעור שבו יש להוריד מחיר של מצרך או שירות.

השרים רשאים לקבוע בצו רווח מרבי שמותר להפיק ממכירה של מצרך או שירות. השרים רשאים לקבוע מחיר מזערי למצרך או שירות באישור הממשלה.

שר התעשייה ושר האוצר רשאים לקבוע בצו שיעור שבו מותר יהיה להעלות את מחירים של כלל המצרכים והשירותים שהחוק חל עליהם או של מרביתם.

⁶ חוק פיקוח על מחירי מצרכים ושירותים

צו יותקן לאחר שהתקבלה המלצה של ועדת המחירים או לקחת קיום התייעצות עם הוועדה. אם לא התקבלה החלטה בוועדה תחשב הדעה שלפיה המחיר שיקבע הוא הנמוך מבין הדעות בוועדה. במקרה של מחיר מזערי ייחשב המחיר הגבוה. השרים יכולים גם לא לקבל את הצעת ועדת המחירים במלואה או בחלקה מסיבות שיירשמו.

מי שחל עליו צו ורוצה לשנות אותו צריך להגיש בקשה מנומקת לשינוי. הבקשה תוגש למקפח והוא יכול לבקש פרטים נוספים לבדיקתה. המפקח יביא את הבקשה לפני ועדת המחירים והמלצות הוועדה יבואו בפני השרים תוך 45 ימי עבודה מיום הבקשה. אם לא התקבלה ההחלטה הוועדה במועד הקבוע יביא המפקח את הבקשה בפני השרים.

משפט עברי

במשפט העברי שמים דגש על שוויון בין עניים לעשירים; מכיוון שצריך להתחשב בעניים ולהתייחס אליהם כמו לכל אדם. בפסיקה זו מתייחסים גם ליחס השופטים כלפי העניים והעשירים והם נדרשים להתייחס אליהן ביחס שווה ובאותה רמה ולא להתייחס למצב הכלכלי של כל אדם. חל איסור גם להחמיר או להקל בהכרעת דין ובעונש אך לעיתים מקלים בעניינו של העני מכיוון שאין ביכולתו.

בתורה מוזכר כמה פעמים להתחשב בעניים, ולסייע להם נחשב כצדקה. חכמי ישראל תקנו תקנות כדי למנוע הקמה של מונופולים וקרטלים בשביל שלא תהיה ריכוזיות במשק.

חכמי המשפט העברי היו ערים להבדלים בין המעמדות החברתיות והיו משתמשים בעקרונות כדי להקל על העניין. דוגמא לכך אפשר לראות בפרשת הקורבנות בה נקבעו חובות שונות לעשיר ולעני. העשיר יחויב להקריב קרבן מהבקר והצאן והעני יכול להסתפק בעולת עוף.

שוויון בנטל

למתח החברתי בין העניים לעשירים יש ביטוי רב במשפט העברי. בשאלה שנשאל הרשב"א קיים ויכוח בין העשירים כלפי העניים. העניים רבים והמחיה יקרה, הציעו העשירים שהעניים יחזרו על הפתחים ויבקשו פת לחם לפרנסתם. העשירים הבינוניים טוענים שהעניים לא יחזרו על הפתחים כי הם אחינו והפרנסה שלהם מוטלת על הציבור.

הרשב"א החליט לפי דעת העשירים הבינוניים וקבע כי המדד לנשיאה בנטל הוא לפי הממון וככל שהאדם עשיר יותר חלקו בנשיאה בנטל ובצדקה לעניים גדל. כל עני יקבל את המגיע לו לפי כבודו אם יחליט לחזר על הפתחים.

עקרון ההכרעה על פי רוב

הקשר למחלוקת בסוגיית השוויון בנטל העשירים ביקשו שמי שאין ביכולתו לשאת במשא העול הכספי שתמנע ממנו הזכות לבחור ולהיבחר ושמשקל הבחירה של העשירים יהיה גבוה יותר משל העניים. כך אכן קרה בחלק מהקהילות.

שאלה שהופנתה להמהרשד"ם-

אם בתוך קהילה יש עשירים, בינוניים ועניים ובתוכה יודעי תורה וחשובים. מה הדין נותן? מה יהיה יחס הציבור לצרכי הציבור?

המהרשד"ם קובע את העיקרון הכללי שלפיו כולם שווים. אך מסייג את דבריו ואומר שפירוש זה לא כמו שהוא נשמע ובפירושו הוא אומר שהרוב קובע. קובע עוד שההקפדה על עקרון הרוב קובע מביא את הדברים לאבסורד.

אם הולכים אחרי החלטת הרוב אי אפשר לסטות ימינה ושמאלה לפי דעת הרוב. גם אם הרוב הוא עני. ודבר זה הוא אבסורד מכיוון שהתורה קוראת לעשירים 'פנים' וזה אומר שלעניים קוראת 'אחוריים' ואי אפשר לתת ל'אחוריים' להנהיג אלא 'הפנים' הם המנהיגים.

בסיכום דבריו אומר כי רוב המצביעים גם מחזיקים ברוב הנכסים בקהילה וכך תבחר האמת והיושר.

רבי חיים שבתי מעיד על המציאות באותה תקופה בקהילה. הממונים המפקחים על ענייני הציבור הם העשירים מביני מדע בעצת החכמים ואינם משגיחים על רוב דלת העם. רוב ענייני הציבור הם בהוצאות כספיות בזמן ובמקום המתאים ושלא לבזבז סתם. ומי עוד יכול להשגיח על דלת העם ועל ההוצאות חוץ מבעלי הממון.

לפי גישות אלה הדעת וההגיון אומרים שהעשירים מממנים את הפעילות הציבורית ולכן קובעים איך ינוהלו העניינים. וגם בגלל שהם עשירים מניחים שהם יודעים לנהל את ענייני הממון. עקרון זה מתקבל גם על חכמי הלכה אחרים.

עקרון שנקבע על ידי ר' אליהו מזרחי- העניינים שייכים לקהל, כל הקבל בכללו נקראים בית דין; אין הבדל בין העניים לעשירים לחכמים מכיוון שכל הקהל הוא בית דין.

רבי יצחק בן שמואל אדרבי חולק על עקרון זה; לדעתו צריך להבדיל בין 'דבר שבממון' לבין דברים הקשורים לממון כמו פרנסים, שליחי ציבור וגזברים שהולכים אחרי 'רוב ממון' לבין דברים שלא קשורים לממון והולכים אחרי 'רוב דעת'.

מיסוי לפי ממון או לפי נפשות

אחד התחומים בהם המודעות והרגישות למצבו של העני וההתחשבות בו הם דיני המס. קיימת מחלוקת אם יש לגבות מס לפי ממון או לפי נפשות. אם להתחשב ברכוש ולהטיל מס שעולה ביחס להכנסה או להעדיף מס לפי נפשות שבו המס מוטל בשווה על כולם.

במקורות המשפט הערי נקבעה ההבחנה בין 'אגרה'- מס המוטל עבור תמורה או שירות; לעומת 'מס' שיש לגבות לפי שיעור הרכוש. מקורות אלה חושפים את המתח החברתי בין העניים לעשירים בקהילה. נשאלה השאלה האם בני הקהילה העניים

צריכים לשלם מס בשיעור דומה למס בקהילות העשירות. השאלה זו הובאה להכרעת רבני ירושלים והם פסקו שעול המס צריך להתחלק בצורה שבה המס עולה ביחס להכנסה. "לעשיר לפי עושרו ולעני כפי עוניו". בחלק מהקהילות העניים נאצו להתפשר ונהגו בשיטה מעורבת שבה מחצית המס היה נגבה לפי נפש ומחצית לפי ממון.

אגרה

האגרה שהדיין נוטל מאנשי המקום מכל אחד שהוא מעל גיל 20 הוא שני זוזים אחד בפסח ואחד בסוכות. אם היה עני שלא יכל לתת הדבר הקצוב, נוטל ממנו הסופר ברגע שמשיגה ידו ברשות הדיין.

כלכלה מתוכננת או שוק חופשי

קיימת חלוקה איזו מערכת כלכלית יותר יעילה. התומכים בכלכלה מתוכננת טוענים שבשוק החופשי קיימת מידה רבה של בזבז שרק תכנון מרכזי יכול לחסוך. התכנון המרכזי מקצה משאבים לפי האינטרסים של האוכלוסייה ולא מתחשב באינטרסים הפרטיים.

התומכים בשוק החופשי טוענים שתכנון מרכזי יהיה פחות יעיל מאשר הקצאת משאבים שנוצרת באופן טבעי על ידי התחרות החופשית. בשוק חופשי אמיתי, התגמול הוא ביחס להצלחה בלי הגבלה של מכסת ומחירים כפויים ולכן האדם מתאמץ יותר. לכן בשוק החופשי הניצול של המשאבים הוא הטוב ביותר ויעילות השוק גבוהה יותר. אך קיימת ברירה טבעית שאם אחד מהמתחרים אינו מצליח ליתר בזול יותר וביעילות למרות כל המאמצים הוא ייפול ויישאר בשוק רק המתחרים היעילים יותר. לשוק החופשי עוד יתרון, כלכלה מתוכננת פקידים ממונים צריכים

להחליט על חלוקת משאבים ותפוקתם ולא תמיד הם רואים נכון את צרכי השוק. בשוק החופשי חלוקת המשאבים מתאימה את עצמה באופן אוטומטי לצרכי השוק בעזרת מנגנון המחירים. אם מוצר בשוק נחוץ, מחירו יעלה. אם המוצר מציף את השוק, מחירו ירד.

ישנה מחלוקת בין המצדדים בשוק חופשי לתומכים בכלכלה מתוכננת והיא מחלוקת בתחום הערכים. במחלוקת זו עולה השאלה איזה משק מוסרי יותר. המצדדים בשוק חופשי מאמינים בכך שגם מהבחינה הערכית השוק החופשי מוסרי יותר מכיוון שלא פוגע בחירותו של הפרט לעומת זאת כלכלה מתוכננת מאלצת את היחיד לעסוק בתחום מסוים או להגביל את הפעילות בו בהתאם להכוונת הרשות. השוק החופשי מאפשר לכל אדם למצות את יכולותיו וכישוריו בהתאם ליכולתו ולרצונו. הטוענים בכלכלה מתוכננת טוענים כנגד שמול ערך החירות פוגע השוק בערכים אחרים ובניהם ערך השוויון. השוק החופשי מביא לכך שהמוכשרים הם העשירים והפחות מוכשרים נרמסים בתחרות החופשית.

התומכים בשוק החופשי טוענים שהתמיכה בעניים צריכה להתבצע על ידי אנשים פרטיים ולא על ידי המדינה ושצדקה ניתנת על ידי אזרחים פרטיים לא דורשת מערכת חוקים ובקרה ומאפשרת תמיכה לנזקקים האמיתיים וגם נותנת לאדם את הזכות לקבוע לאן ילך כספו.

אנשי הכלכלה אינם מקבלים את טענות האלה משתי סיבות. האחת היא תכנון ציבורי של מדיניות רווחה משמעותי יותר בצמצום העוני והמחסור. והסיבה השנייה היא שצדקה פרטית שניתנת מאדם לאדם או מארגון פרטי לאדם משפילה אותו וגורמת לו לתחושה של מקבץ נדבות.

התחרות החופשית בתורה

לפי התורה כל חמישים שנה חוזרת הקרקע למשפחה שלה היא הייתה שייכת ובני המשפחה מקבלים הזדמנות נוספת להצלחה כלכלית. מכיוון שהקרקעות היו נמכרות עד חמישים שנה המוטיבציה של העשירים להצליח מבחינה כלכלית הייתה פחותה אבל ההלכה הייתה מוכנה לשלם את המחיר.

אפשר לראות את אותה מגמה הנמצאת בשמיטת כספים. בכל שבע שנים נשמטים כל החובות וכל אדם מקבל הזדמנות נוספת להיחלץ מחובותיו ומצוקותיו. לדין זה יש מחיר כלכלי כבד שבו עם ישראל התקשה לעמוד בדין שמיטת כספים אך תקנת פרוזבול כיפרה על כך. ניתן ללמוד על ההערכה של התורה אשר מקבלת את התחרות החופשית אך דואגת לתקן את נזקיה פעם בתקופה מסוימת.

התמודדות עם הפקעת שערים

המחיר הוא המניע המרכזי של התחרות החופשית. המחיר משקף את המצב הנורמלי שבו היצרנים מפיקים את מרב ואמצע הייצור מנוצלים באופן הכי יעיל. לפי תפיסה זו כל התערבות חיצונית יכולה לפגוע ביעילות המשק ולכן שאלת הפיקוח על המחירים משמעותית מאוד בהבנת תפיסת ההלכה בשאלת השוק החופשי.

שמואל טוען שאין צורך לפקח על המחירים ומנגנון השוק ידאג לאיזון הטבעי. אך הרמב"ם חולק עליו ולדעתו אסור לסמוך על כוחות השוק ובתי הדין מצויים לפקח על השערים ולבדוק שלא מפקיעים אותם ומפסידים את הקונים. בית הדין מתערב רק במקרים קיצוניים מעבר לשער הרווח ואינו מתערב בקביעת שער הרווח. אך במקום אחר פס הרמב"ם שבית דין קובע את השערים של סחורות מסוימות.

השו"ע פוסק שבכל מה שנוגע למצרכים חיוניים הרווח שיכול המוכר לדרוש מוגבל ותיאוריית השוק החופשי טוענת שבמצב נורמלי בטווח הארוך המחיר מתאזן ומצמצם

באופן טבעי את פרי התיווך המלאכותיים. חז"ל פקפקו ביעילות מנגנוני השוק החופשי וחשבו שהנז' הנגרם לצרכנים עד שהשוק מתאזן מצדיק את ההתערבות המלאכותית בשוק. במקרה זה טובת הצרכנים מועדפת על פני היעילות הכלכלית.

מלבד קביעת מחירים מקסימליים חז"ל קבעו מגבלות נוספות שנועדו להתמודד עם בעיית הפקעת שערים כמו איסור אגירה של מצרכים חיוניים במטרה למכור אותם בשער גבוה יותר, איסור לתווך בסחורות שיש בהן חיי נפש בישראל וחובה למכור אותן מהיצרן לצרכן. מגבלות אלה אמורות למנוע הפקעה של מחירים.

הגבלת מחירים

יש להגן גם על מוכרים ולהציב מחיר מינימלי וכך יגיעו למחיר הריאלי והמערכת תתאזן בעקבות התחרות והמוכרים היעילים פחות לא ייפלטו מהמערכת. הדילמה הייתה בין האינטרס הציבורי להשאיר רק את היצרנים הטובים והיעילים ביותר עם המחירים הטובים ביותר לעומת תחושתו של זה איבד את פרנסתו והפך לאביון אומלל.

שולחן ערוך התנגד לתחרות חופשית זו וקבע שהתחרות מותרת במחיר דווקא כאשר התוצאה היא שכל הסוחרים יוזילו את מחיריהם עד לגבול הסביר מכיוון שחלק מהסוחרים לא יוכלו לעמוד בכך. המטרה היא שהמחיר המנופח ירד למחיר סביר ובשום פנים ואופן אסור לגרום לתחרות שאחד המתחרים לא יוכל לעמוד בה.

יורד לאומנות חברו

לפי ההלכה קיים איזון בין זכות של בן המקום למצוא פרנסה בעירו לבין זכותם של היצרנים האחרים להתפרנס בכבוד. אך אין אפשרות לסוחרים מבחוץ לחדור למקום ולדחוק את רגליהם של המקומיים.

הר"י טוען כי בהתנגשות בין תועלת המוכרים לתקנת הקונים אנו מעדיפים את הקונים. אך מנגד לו הרמב"ן טוען שיש להגביל כניסה של מתחרים שונים לשוק, גם במחר הפחתת היעילות הכלכלית ומניעת תועלת מהקונים.

אומנות באותה עיר

איסור על פלישה לתחום העיסוק של אדם אחר. החוות יאיר טוען שאין כלל איסור לפלוש לתחום העיסוק של אדם אחר אך דברים אלה לא מוסכמים כלל. לטענת החתם סופר יש איסור יורד לאומנות חברו במקרה שאין עוד מקום לאומן נוסף בעיר ואם הוא יפנה לאותה אומנות הוא עלול להדחיק את רגליו של האומנים הוותיקים; כך שבמקרה כזה האומן היעיל יותר שורד והיעיל פחות נושר. חכמנו העדיפו להשאיר את האומן הותיק ולוותר על ההתייעלות הכלכלית. תחרות בין יצרנים היא רצויה אך תחרות לחיים ומוות היא הרסנית מבחינה מוסרית ומטפחת יצרנים שהיהדות לא מקבלת. בתגובה אחרת החתם סופר טוען שצריך להגביל את התחרות ולדאוג לכך שזו תהיה תחרות מתונה ולא הרסנית. ייסוד זה הוא חשוב בתפישה הכלכלית של התורה. התורה מעצבת את המערכת הכלכלית וגם מתחשבת בערכים של הכלל ושל הפרט. מערכת כלכלית לא מתונה יכולה לגרום לפיתוח תכונות מסוימות ולפי התורה המערכת הכלכלית חייבת לעודד אנשים לפתח תכונות של חמלה ומוסר ולא תכונות דורסניות ושליליות. לפי דברי אדם סמית, נביאו של השוק החופשי, אומנם בשוק

החופשי אנשים נונים צדקה אך ההתנהלות בתחום הכלכלית היא אנוכית. כלכלת השוק החופשי מעודדת תחרות ושהטוב מבין העסקים ישרוד. אז זו לא דרכה של התורה. החתם סופר קובע שבתחום הכלכלי עלינו להתנהג בדרך של חמלה וחסד ותחרות לא מרוסנת יכולה לדרוס ולרמוס את המפסיד שיאבד את פרנסתו וגם המנצח שיאבד את רגשותיו האנושיות ותחושותיו המוסריות.

זכויות יוצרים- הסכמות איסור הסגת גבול

ההסכמות לספרים ניצנו לראשון בספר ה"אגור". בספר הזכרו שמונה הסכות על איסור הסגת גבול הנזכר בפרשה "ארור מסיג גבול רעהו". להלן שמונה ההסכמות מהספר-

יש איסור לשלוח יד במלאכת הזולת. המסכימים מודעים לטרחת המחבר וההוצאה הכספית בהדפסת הספר ומגנים על המחבר ועל המדפיס. מטרת המסכימים היא למנוע נזק העלול להיגרם על ידי הדפסת החיבורים "בדפוס יותר נאה". אסירה זו מסתמכת על הלכות התלמוד " עני המהפך בחררה", "מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הדג, משום דיורש לאומנות חברו" ומסיקים מכך "אם כן, זה שטרח ועמל, מי שיורד לאומנות, הרי זה גוזל ממש". האיסור לא הוגבל טריטוריאלי "בהיות שספרי דפוס נעים מים לים". האיסור חל על המדפיס או שלוחו ועל הקונה ממנו. המסכימים מחזקים את כזרתם בגזרם החרם. האיסור מוגבל לעשר שנים. האיסור לא יחול אם תתקבל רשום בכתב מהמחבר או מהאחים המולי"ם.

עיקרי העובדות בתשובת הרמ"א לשאלת זכות מדפיס למנוע מדפיסים אחרים. אדם שחיבר ספר עם הרעיונות שלו ושיתף אדם אחר והוא אחד ממדפיסי הספרים. וקם אותו אדם והחליט להדפיס הספר ולמכור אותו. אסור יהיה לקנות את אותו הספר מהאדם שהעתיק וזוהי מצווה לכבד את המדפיס מהמעתיק. הרמ"א פסק לטובת

מהר"ם מפאדובה שלא הסתפק בכך והביא בדיונו חרם על מי שיקנה את הספרים המודפסים על ידי המתחרה.

התנגדות לביסוס ההסכמות על איסור הסגת גבול

לדעת ר"מ בנעט ההסכמות התייחדו מבחינת תחולתן ומבחינת האיסורים. הן ניתנות לעשרים וחמש שנים ונאסרה ההדפסה גם בתרגומים לשפות שונות. הוא דן בנוסף בפסק הרמ"א שהתבסס בדבריו על איסור הסגת גבול ולא מבין כיצד אסר הרמ"א איסור הסגת גבול בעיר אחרת, אם אחד עושה כאן בעירו שלא יעשה כמוהו בעיר אחרת אדם אחר. בכך מציד לצמצם את פסק הרמ"א שלא יחול אלא אם הכריז המדפיס השני שהוא רוצה להוזיל את המחירים. במקום אחר מציג הר"מ בנעט אפשרויות נוספות לצמצום פסק הרמ"א, לדוגמא מדפיס שבא אחרי מדפיס אחר ונהנה בעמלו של הראשון אך ידו הוא מפסיד, אבל במדפיס ספר ישן אין לו דמיון כלל. כלומר מודגשת הרוחניות של המחבר אלא שההדגשה היא על עמלו של היוצר שראוי להגן עליו.

ביסוס ההסכמות על יסודות אחרים

תקנת בעלי האומנות - בני העיר יכולים לקבוע את המחירים ואת שכל הפועלים. לפי התלמוד במקום שיש אדם חשוב אין תוקף לתקנה זו בלי הסכמה של האדם החשוב. ר"מ בנעט מסביר את ההסכמות שבתקנה זו, הרי שההסכמה נעשית על ידי החכמים ולא על ידי בעלי האומנות.

תקנת חכמים - אם לא תהיה הגנה על מדפיסי הספרים הם ימנעו מלהדפיס ובכך יקומו אחרים וידפיסו. ר' מנחם מנדל שניאורסון מליובאוויטש מגיע למסקנה לפיה מכל מקום בית הדין צריך לעסוק בדיני הסכמות ואם בין הדין לא יודע אין הסכמתו.

השוואה

המשפט העברי מתמקד בעניים ועשירים. כוחם הרב של העשירים לעומת כוחם הדל של העניים. המשפט העברי דואג שאדם לא יפלוש לתחום העיסוק ויעסוק באותו מקצוע כמו של חברו וידחק אותו מהשוק. קיים איסור לגרום לסוחרים היעילים פחות להיפלט מהשוק, ולגרום לאדם לאבד את פרנסתו. בתורה גם מתייחסים להתחשבות בעניים והתורה נותנת הזדמנויות נוספות לעניים לפרנסה טובה בכל מיני תחומים. לפי התורה חשוב מאוד שבשוק החופשי יהיו ערכים של חמלה וחסד, דבר שקשה מאוד לרכוש בעוד כל אדם מתחרה נגד חברו על פרנסתו ועל יעילות מוצריו בייחוד בתחרות החופשית הקיימת שיכולה להפוך לדורסנית. לעומת זאת במשפט הישראלי מתמקדים בזה שאדם לא ינצל את כוחו בשוק ולא יחזיק במונופולין. איסור ניצול מעמד לרעה, התאגדות של חברות למטרות רווחים משותפים גדולים יותר ללא אישור של בית משפט, הפקעה של מחירים ופגיעה בתחרות בשוק או בציבור.

במשפט הישראלי קיים שוק חופשי, תחרות חופשית בין עסקים, בעלי עסק באותו תחום וחברות שונות המתחרות זו בזו. קיימים חוקים המפקחים על תחרות זו והופכים אותה להוגנת, קיימת גם רשות שמטרתה לפקח והיא בעלת סמכויות ותפקידים שונים.

לעומת זאת במשפט העברי קיימות מחלוקות על איסור של שני בעלי עסק עם אותו מקצוע באותה קהילה, והקפדה על שמירה על זכויותיהם של בעלי עסק יעילים פחות.

בדין הישראלי, כמו בדין העברי, בית הדין מתחשב בזה שאין ביכולתו של עני לשלם את האגרה במקרים מסוימים להפקיד את העירבון. לכן ניתנה סמכות לבית המשפט על פי רוב בידי רשם בית המשפט פטור מתשלום זה. עקרון זה נובע מהזכות יסוד של נגישות למשפט ומעקרונות צדק חלוקתי.

בתחום התמחור במשפט הישראלי קיים מחיר מינימלי ומחיר מרבי שאסור לעבור.
בדומה למשפט העברי שבו מציבים מחיר מינימלי כדי שהמחיר המנופח ירד
והתחרות תתאזן.

כמו שראינו החזקה במונופולין הוא דבר אסור. שימוש בכוח נגד הציבור ופגיעה בציבור, הפחתה בתחרות הקיימת בשוק ופגיעה בעסקים אחרים לא מתקבל על החוק. במדינתנו חוקים רבים ורשות בעל ממונה המפקחים היטב על בעלי העסקים כדי למנוע מצבים בהם קיים מונופול. עוד בתורה התעסקו בענייני העסקים בציבור וזכויות הציבור, ולמרות המחלוקות התחשבו בכל הצדדים לעסק. ראינו שבתורה קיימת חשיבות רבה לערכים שהאדם רוכש בזמן נוכחותו בתחרות השוק ולכן למדנו שהתחרות חייבת להיות מרוסנת ומתונה כדי שהאדם ירכוש ערכים של חסד וחמלה כלפי האחר, וזוהי מצווה לעזור לעניים.

ביבליוגרפיה

חקיקה:

- חוק ההגבלים העסקיים, תשמ"ח-1988 נוסח מלא ומעודכן
- חוק פיקוח על מחירי מצרכים ושירותים

פסיקה:

- פסק דין- בזק נגד הממונה על הגבלים עסקיים
- פסק דין בין חברות תעופה

חוזים:

- חוזים המגבילים תחרות, הגבלים עסקיים, ומונופולין- דיויד גילה
- המרכז להוראת המשפט העברי ולימודו מכללת "שערי משפט"- אתר דעת
- על עניים במשפט ובבית המשפט- פרשת ויקרא אביעד הכהן
 - ההלכה, לשאלת תפישתה הכלכלית של התורה חיים נבון
 - אנציקלופדיה יהודית- זכויות יוצרים